

ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ СТУДЕНТСТВА УКРАЇНИ ЗА ЧАСІВ РЕВОЛЮЦІЇ ТА ГРОМАДЯНСЬКОЇ ВІЙНИ

У статті аналізуються основні напрямки громадсько-політичної діяльності вітчизняного студентства в період 1917- 1921 рр. Автор доходить висновку, що студентство відіграло активну роль у подіях Революції та Громадянської війни.

Ключові слова: студентство, політична діяльність, самоврядування, Революція, Громадянська війна.

В статье анализируются основные направления общественно-политической деятельности отечественного студенчества в период 1917-1921 гг. Автор приходит к выводу, что студенчество Украины играло активную роль в событиях Революции и Гражданской войны.

Ключевые слова: студенчество, политическая деятельность, самоуправление, Революция, Гражданская война.

The basic directions of political activity of the native students in the period of 1917-1921 have been analyzed in the article. The author comes to the conclusion that students of Ukraine have been played an active role in the events of Revolution and Civil War.

Key Words: students, political activity, self-government, Revolution, Civil War.

Постановка проблеми і аналіз актуальних досліджень. З початку 1990-х рр. на провідні позиції у вітчизняних гуманітарних науках вийшла проблема розбудови демократії й громадянського суспільства. Пошук оптимальних моделей переходу до демократичного режиму, зокрема, передбачає вивчення історичного досвіду політичної участі різних соціальних груп, адже саме політична активність населення є ключовою категорією сучасних концепцій плюралістичної й партиципаторної демократії. Яскравим прикладом історичних традицій активної політичної участі в Україні є громадсько-політична діяльність вітчизняного студентства наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. і, особливо, у період 1917-1921 рр.

Незважаючи на високу актуальність даної проблеми, цілісна картина участі вітчизняного студентства в подіях Революції й Громадянської війни дотепер не відтворена в історіографії. Радянські автори акцентували основну увагу на роботі студентів у складі більшовицьких структур [1; 2]. Що стосується робіт сучасних науковців, то в них не ставилося завдання комплексного аналізу участі студентів у політичному житті 1917-1921 рр. Певним виключенням є лише стаття російської дослідниці А.Ю.Мартінової, у якій була проаналізована суспільно-політична діяльність студентства колишньої Російської імперії в період березня-жовтня 1917 р. [3].

Мета даного дослідження полягає в тому, щоб проаналізувати основні тенденції суспільно-політичного життя вітчизняного студентства в період 1917-1921 рр.

Виклад основного матеріалу. Станом на початок 1917 р. студентське співтовариство вищих шкіл, що перебували на території сучасної України, являло собою досить численну (більш ніж 32 тис. осіб) соціальну групу, яка мала стійкі традиції активної участі в громадсько-політичному житті Російської імперії. Масові студентські хвилювання, які вилилися в численні мітинги та страйки, були зафіксовані під час революції 1905-1907 рр. і в передвоєнні роки [1, с.31-32]. Сплеск політичної активності студентів спостерігався й напередодні Лютневої революції (так, в середині лютого 1917 р. студентські маніфестації відбулися в Харківському університеті й Харківському технологічному інституті) [3, с.168].

Революційні події 1917 р., які швидко переросли у Громадянську війну, забезпечили оптимальні умови для подальшого розвитку цих традицій. При цьому в суспільно-політичній діяльності студентського співтовариства в період 1917-1921 рр. можна чітко виділити два основні напрямки: відстоювання власних корпоративних інтересів та підтримка різних політичних інститутів, що діяли на території України.

Перший напрямок виявився, насамперед, у боротьбі студентства за право участі в управлінні навчальними закладами, яка почалася відразу після Лютневої революції. Навесні 1917 р. студенти провідних вищих шкіл колишньої Російської імперії висунули гасло про необхідність залучення своїх представників до складу провідних органів університетського самоврядування – професорських рад. Однак дана вимога наштовхнулася на протидію більшості університетської професури, на боці якої виступило й Міністерство Народної Освіти. У цілому визнаючи право студентів на участь в університетському самоврядуванні, академічна еліта вважала запровадження студентського представництва в радах недоцільним і запропонувала створити змішані студентсько-викладацькі комісії для розв'язання питань, що стосуються студентського життя [4, с.278; 5]. Дана

рекомендація, запропонована університетськими радами, була затверджена Всеросійською нарадою з питань вищої школи, яка відбулась у червні 1917 р. [6].

Незважаючи на це, гострі дискусії з приводу можливості участі студентів в роботі університетських рад тривали, як мінімум, до кінця літа 1917 р. [7]. При цьому найбільшою активністю у відстоюванні права на участь в університетському самоврядуванні відзначилися студенти харківських освітніх закладів. На загальноміській студентській сходці, що відбулася 3 травня, було ухвалено рішення припинити заняття до задоволення відповідної вимоги [8]. Студентський страйк у Харкові тривав дещо менше чотирьох місяців – до 31 серпня 1917 р. [9]. Однак студентське співтовариство колишньої Російської імперії не приєдналося до даної акції протесту. Більше того, представники студентства деяких вищих навчальних закладів, зокрема Одеського університету, класифікували харківський страйк як неприпустимий метод [10].

У той же час, як доводять факти, при відстоюванні своїх інтересів вітчизняне студентство використовувало й більш радикальні методи. Останнє, насамперед, виявилось в боротьбі студентських організацій з «неугодними» представниками університетської адміністрації й професорсько-викладацького складу. Так, 11 вересня 1917 р. група студентів Київського університету за рішенням ради старост відмовилася пропустити в навчальний корпус ректора М.М.Цитовича, якому студентство інкримінувало «реалізацію реакційних заходів» [11]. У свою чергу, студенти Одеського університету вирішили бойкотувати лекції проф. Маньковського, котрий обвинувачувався в здійсненні «політичних злочинів» (при цьому одна з його лекцій завершилася масовою бійкою) [12].

Під час розпаду Громадянської війни, коли країна остаточно поринула в економічний колапс, у вимогах студентства з'явилася й соціальна компонента. Наприклад, у вересні 1918 р. Харківська рада студентських депутатів вирішила звернутися до органів місцевого самоврядування з вимогою поліпшити житлові умови студентства шляхом ревізії житлового фонду, що не використовується [13]. Ще раніше, у квітні того ж року, загальні збори студентів-українців Харкова вирішили відкрити студентське Бюро праці, покликане забезпечити студентство можливістю додаткового заробітку [14]. У свою чергу, Студентська рада Київського політехнічного інституту у своєму меморандумі від 4 травня 1919 р. висунула клопотання про виділення додаткових одиниць громадського транспорту для перевезення студентів і викладачів [2, с.241]. Значні зусилля студентських органів спрямовувались також на розв'язання продовольчої проблеми [15].

Звичайно, для частини вітчизняного студентства було актуальним і національне питання, насамперед, проблема щодо запровадження української мови викладання. Так, заклики «працювати на ниві українізації вищої школи» лунали на вищезгаданих зборах студентів-українців, які відбулися у Харкові в квітні 1918 р. [14]. У той же час, за умови, коли більшість студентства була російськомовною, прихильники українізації вищої школи не мали вирішального голосу в студентських органах і, таким чином, національні гасла мали значно менший суспільний резонанс, ніж боротьба за участь в управлінні вищими школами або соціальні вимоги.

Другий напрямок суспільно-політичної діяльності вітчизняного студентства полягав в активній участі у бурхливих та суперечливих політичних подіях, якими в 1917-1921 рр. характеризувалося життя українських територій. Аналіз фактичного матеріалу доводить, що Лютнева революція викликала в студентському середовищі небувалий політичний ажіотаж. Як відзначає А.Ю.Мартінова, «студент із червоним бантом» став одним із символів лютневих подій 1917 р. [3, с.169]. При цьому студентство безапеляційно підтримало не лише революційні зміни в країні, але й Тимчасовий уряд, як основного актора й гаранта реалізації цих змін. Так, вже 2 березня в усіх вищих навчальних закладах Києва пройшли студентські збори, головним лейтмотивом яких стало висловлення підтримки Тимчасовому уряду [16]. Аналогічна картина спостерігалася й в інших університетських центрах Російської імперії, у тому числі, Харкові та Одесі [4, с.277; 17, с.62].

Однак така єдність у політичних поглядах була властива студентству лише в перші тижні після Лютневої революції. Ескалація політичної боротьби, яка менш ніж за рік переросла в Громадянську війну, обумовила політичний розкол у студентському середовищі. Останнє було обумовлено, насамперед, тим фактом, що в громадсько-політичних орієнтаціях студентів була представлена практично вся політична палітра 1917-1921 рр. На відміну від професорсько-викладацького складу, переважна більшість якого співчувала партії кадетів, у студентському співтоваристві найсильніші позиції мала соціалістична ідеологія, що, насамперед, пояснюється притаманними більшості молоді радикалізмом і максималізмом. Організації лівих партій, насамперед, РСДРП (м) діяли в провідних вищих школах країни ще до 1917 р. Після Лютневої революції провідні політичні сили, усвідомлюючи великий суспільно-політичний потенціал студентства, посилили агітацію в його

середовищі [3].

Певні висновки про розподіл сил у студентському співтоваристві України можна зробити на підставі результатів виборів до установ студентського самоврядування, які проходили за партійними списками. У таблиці 1 представлені підсумки голосування на виборах до Коаліційного студентського комітету Київського університету (грудень 1917 р.) і Харківської коаліційної ради студентських депутатів (квітень 1918 р. і листопад 1918 р.) [18, с.313; 19; 20].

Таблиця 1. Результати виборів до установ студентського самоврядування.

Партії та громадські об'єднання	Коаліційний студком Київського університету (грудень 1917)	Харківська коаліційна рада студентських депутатів	
		квітень 1918	листопад 1918
РСДРП(м) і Бунд	21%	30%	22%
Партія народної свободи (кадети)	31%	30%	14%
Партія соціалістів-революціонерів (есери)	18%	–	8%
Партія народних соціалістів	4%	8%	6%
«Спілка» (УПСР)	15%	–	6%
Єврейські партії (Поалей-Ціон, Цейрей-Ціон, Серп, сіоністи)	7%	12%	17%
Праві об'єднання	–	–	20%
Інші	8%	20%	17%

З таблиці видно, що більшість київського й харківського студентства симпатизувала загальноросійським, українським і єврейським партіям соціалістичного табору на чолі з меншовиками та есерами (більшовики участі у виборах не брали). Досить високу підтримку мали й ліберали – Партія народної свободи. Приблизно такий же розклад сил, за якого домінували кадети, меншовики та есери, існував і у Студкомі Одеського університету) [3, с.175].

У порівнянні з вищезгаданими партіями досить низьку популярність мали українські національні політичні сили. При цьому на виборах до Харківської ради студентських депутатів вони поступилися не лише загальноросійським, але й єврейським партіям. Привертає увагу й той факт, що 20% голосів на виборах у Харкові в листопаді 1918 р. здобули праві організації (Національний слов'янський союз і Конституційна фракція монархістів), які раніше мали низьку популярність у студентським середовищі. Такий зріст впливу правих пояснюється, насамперед, активізацією діяльності монархічних організацій за часу Гетьманату П.Скоропадського й розчаруванням частини студентства в соціалістичних ідеях, яке було обумовлене постреволуційною кризою.

Факти доводять, що між різними фракціями органів студентського самоврядування, насамперед, між соціалістами та лібералами, постійно виникали конфлікти, які суттєво позначалися на ефективності роботи даних структур. Даний розкол яскраво виявився вже під час Всеросійської студентської наради, що проходила в травні 1917 р. Після того, як група членів лівих партій закликала бойкотувати нараду з причини присутності на ній «буржуазного студентства», зал засідань покинула фракція кадетів і ще низка студентських груп, у тому числі, представники Київського політехнічного й Катеринославського гірничого інститутів [21]. Враховуючи широту політичних симпатій студентства, не дивно, що певну підтримку в його середовищі знайшли фактично всі державні утворення, котрі діяли на території України. У той же час, факти дозволяють стверджувати, що симпатії більшості студентів були все-таки на боці небільшовистських владних структур загальноросійського й національного характеру, що визнавала й радянська історіографія [1; 2]. Крім вищезгаданого Тимчасового уряду симпатією з боку значної частини студентства вітчизняних вищих шкіл користувалися ради робітничих і солдатських депутатів в період домінування в них меншовиків і есерів та білий рух (так, восени 1919 р. Харківський університет

опинився на грані зриву навчального процесу у зв'язку з масовим вступом студентів до лав Добровольчої армії) [4, с.291]. Національно налаштована частина студентства відіграла важливу роль у політичних заходах Центральної Ради й брала участь у воєнних діях у складі армії УНР. Досить лояльно більшістю студентства й, насамперед, його поміркованим крилом, було сприйнято й Гетьманат, хоча в останній місяць існування режиму П. Скоропадського анти гетьманські демонстрації відбулися в Київському й Катеринославському університетах [18, с.320; 22, с.187].

Дуже цікавим є питання співробітництва студентів з більшовицькими структурами. Факти свідчать, що останні мали невелику, але, у той же час, дуже активну групу прихильників у студентському середовищі (так, в 1917 р. за ініціативою студентів-більшовиків у Харкові було створено студентський червоногвардійський загін) [23, с.38]. В умовах, коли абсолютна більшість професури стояла на антирадянських позиціях, в 1919 р. Раднарком УСРР зробив ставку на студентів у справі встановлення контролю над діяльністю вищої школи. Студенти домінували у створеній в лютому цього року Комісії з реформи вищої школи при Наркоматі освіти УСРР. З числа студентів-більшовиків було призначено більшість комісарів навчальних закладів, які мали вирішальні повноваження в сфері керівництва вищими школами [4, с.288; 23, с.40]. Також в 1919 р. в університетських центрах країни було створено Революційні студентські ради, до складу яких увійшли студенти, лояльні до радянської влади [1, с.46]. При цьому у квітні 1919 р. Революційній студентській раді в складі семи осіб було передано тимчасове керівництво Одеським університетом [24, с.84].

Після того, як у 1920 р. в Україні відбулося остаточне встановлення влади більшовиків, громадсько-політична діяльність студентської спільноти стала можливою лише в рамках радянських організацій, в ролі котрих виступили колективи революційного студентства. Протягом 1920-1921 рр. у вітчизняних вищих школах також почався процес створення осередків КП(б)У [1, с.58, 92]. Таким чином, наприкінці Громадянської війни студентський рух втратив свій плюралістичний характер та набув нових організаційних форм.

У контексті даного дослідження необхідно також звернути увагу на проблему співвідношення громадсько-політичної та навчальної діяльності студентства в період Революції й Громадянської війни. Звичайно, в умовах бурхливих і багато в чому трагічних подій 1917-1921 рр. студенти, як, втім, і професорсько-викладацький склад, не могли повністю сконцентруватися на виконанні своїх безпосередніх обов'язків, що перешкоджало навчальному процесу. У той же час, ми не можемо повністю погодитись із твердженням А.Ю.Мартінової про те, що «з початку березня 1917 р. студенти припинили навчання і студентство як суспільний прошарок почало поступово розкладатись» [3, с.178]. Після Лютневої революції в студентських колах низки вітчизняних вищих шкіл дійсно було чути заклики призупинити навчальну роботу, однак вони не були підтримані більшістю студентства. Так, у квітні 1917 р. це питання обговорювалося на зборах слухачок Харківського жіночого медичного інституту, більшість з яких проголосувало за продовження занять [25]. Наприкінці березня 1917 р. Міністр народної освіти Тимчасового уряду О.А.Мануйлов у своїй доповіді про стан вищих і середніх навчальних закладів констатував: «Заняття проходять настільки нормально, що не можна не дивуватися тому, що після таких подій школа так скоро увійшла до своєї норми» [26]. Аналіз історії провідних вищих навчальних закладів України свідчить про те, що вітчизняна вища школа продовжувала роботу й за умов Громадянської війни; при цьому студенти продовжували залишатись повноцінними учасниками навчального процесу.

Висновки і перспективи подальшої роботи. Під час Революції та Громадянської війни студентство зберігало за собою статус однієї з політично найактивніших соціальних груп. При цьому громадсько-політична діяльність вітчизняного студентства не обмежувалася відстоюванням корпоративних інтересів. Будучи невід'ємною частиною інтелігенції, воно не могло залишатися осторонь від політичних подій 1917-1921 рр., що мали доленосне значення для всіх народів колишньої Російської імперії. Характерною рисою громадсько-політичної діяльності студентства у вищезгаданій період став широкий плюралізм поглядів на соціальне облаштування, який викликав розкол студентського співтовариства за політико-ідеологічним принципом. Внаслідок цього прихильників у студентському середовищі знайшли практично всі політичні сили, що діяли на території сучасної України. При цьому в рамках підтримки тих чи інших політичних інститутів студенти використовували всілякі методи – від традиційних для них мітингів і демонстрацій до особистої участі у воєнних діях на фронтах Громадянської війни. Після 1920 р., коли на більшій частині території України відбулося остаточне встановлення радянської влади, студентський суспільно-політичний рух був обмежений можливістю функціонування лише в рамках більшовицьких організацій, внаслідок чого втратив свою плюралістичну спрямованість.

Проблема, якій присвячена стаття, має широкі перспективи подальшої наукової розробки, котрі, на наш погляд, можуть полягати у вивченні структури й діяльності органів студентського самоврядування, аналізі участі студентів у функціонуванні окремих політичних інститутів 1917-1921 рр., докладнішому висвітленні суспільно-політичної діяльності студентства на різних етапах Революції та Громадянської війни.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вища школа Української РСР за 50 років: у 2 ч. / відп. ред. В.І.Пітов. – К.: Вид-во Київ. ун-ту, 1967.– Ч.1.– 395 с.
2. Золотоверхий І.Д. Становлення української радянської культури (1917-1920 рр.) / І.Д.Золотоверхий. – К.: АН УРСР, 1961.– 423 с.
3. Мартынова А.Ю. Российское студенчество и Февральская революция / А.Ю.Мартынова // Новый исторический вестник. – 2005. – №2. – С.166-181.
4. Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна за 200 років / В.С.Бакіров, В.П.Духопельников, Б.В.Зайцев.– Х.: Фоліо, 2004.– 750 с.
5. На московском академическом съезде // Речь. – Петроград, 1917. – 17 июня.
6. Университетская и современная жизнь // Там же. – 25 июня.
7. Учебная жизнь // Новое время. – Петроград, 1917. – 4 августа.
8. Хроника // Известия Харьковского губернского общественного комитета. – Х., 1917. – 4 мая.
9. Общестуденческая сходка // Харьковский вестник. – Х., 1917. – 2 сентября.
10. IX съезд Партии народной свободы // Речь. – 1917. – 28 июля.
11. Профессор Цитович и студенты // Речь. – 1917. – 12 сентября.
12. Учебные дела // Новое время. – 1917. – 20 октября.
13. Жилищный вопрос у студенчества // Южный край. – Х., 1917. – 11 сентября.
14. До загального зібрання студентів-українців // Рух. – Х., 1917. – 21 квітня.
15. У студентов // Южный край. – 1918. – 29 октября.
16. Известия из Киева // Новое время. – 1917. – 5 марта.
17. Історія Одеського університету (1865-2000) / Л.О.Ануфрієв, С.О.Аппатов, Ю.О.Амброз [та ін.]. – Одеса: АстроПринт, 2000. – 225 с.
18. Історія Київського університету. 1834-1959 / Відпов. ред. О.З.Жмудський. – К.: Вид-во Київ. ун-ту, 1959. – 629 с.
19. Совет студенческих депутатов // Южный край. – 1918. – 9 мая.
20. Итоги выборов в совет студенческих депутатов // Южный край. – 1918. – 4 декабря.
21. Всероссийский студенческий съезд // Речь. – 1917. – 26 мая.
22. Игренов Г. Екатеринославские воспоминания / Г. Игренов // Революция на Украине по мемуарам белых. – М.-Л.: Госиздат, 1930. – С.186-195.
23. Харьковский политехнический университет, 1885-1985. История развития / отв. ред. Н.Ф.Киркач. – Х.: Вища школа, 1985. – 224 с.
24. Історія Одеського університету за 100 років: 1865-1965 / відп. ред. О.І.Юрченко. – К.: Вид-во Київ. ун-ту, 1968. – 423 с.
25. Собрание медичек // Известия Харьковского губернского общественного комитета. – 1917. – 27 апреля.
26. Съезд Партии народной свободы // Речь. – 1917. – 29 марта.